
БОНДАРЕНКО З.П.,
кандидат педагогічних наук,
доцент,
Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара,
м. Дніпропетровськ

НАСТАВНИЦТВО ЯК РЕСУРС СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

З огляду на процеси деінституалізації в країні розглядається новий підхід до виховання і розвитку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, до альтернативної форми допомоги дітям – наставництва. Розкриваються питання наставництва та ролі наставника, особливості взаємодії з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, визначення потреб дітей та підтримки, яку їм необхідно надавати, залучення до цього студентських громад, волонтерської організації.

Ключові слова: *наставництво, наставник, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, студенти, волонтер, волонтерська організація, технологія, ресурс.*

Учитывая процессы деинституализации в стране, рассматривается новый подход к воспитанию и развитию детей, которые находятся в сложных жизненных обстоятельствах, к альтернативной форме помощи детям – наставничеству. Раскрываются вопросы наставничества и роли наставника, особенности взаимодействия с детьми-сиротами и детьми, лишенными родительской опеки, определение потребностей детей и поддержки, которую им необходимо предоставить, приобщение к этому студенческих сообществ, волонтерской организации.

Ключевые слова: *наставничество, наставник, дети, которые находятся в сложных жизненных обстоятельствах, дети-сироты,*

© БОНДАРЕНКО З.П., 2015

дети, лишённые родительской опеки, студенты, волонтер, волонтерская организация, технология, ресурс.

Considering the processes of deinstitutionalization in the country is examined a new approach to education and development of children living in difficult circumstances, to alternative forms of care for children relate mentoring. Disclosing question mentoring and role of mentor, features of interaction with orphans and children who deprived of parental care, identifying the needs of children and the support which needs to be rendered, are intended for this purpose society of students, volunteer organization.

Key words: *mentoring, mentor, children who are in difficult vital circumstances, orphans, children deprived of parental care, students, volunteer, volunteer organization, technology, resource.*

Постановка проблеми. Багато-річний досвід вітчизняних та зарубіжних досліджень розвитку дітей в різних умовах виховання свідчить про те, що діти, які проживають в колективних закладах, уже на початкових етапах свого розвитку відстають від ровесників, які мешкають вдома. Це обумовлено тим, що за умов колективного виховання, переважним чином, задовольняються фізіологічні потреби дітей та відсутні можливості для формування постійних емоційно близьких зв'язків зі значущими дорослими. До основних факторів, які гальмують процес повноцінного розвитку та соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, належать неповноцінність спілкування з дорослим через велику чисельність дітей у групі, орієнтацію персоналу на щоденний фізіологічний догляд, часта зміна персоналу та перехід дітей із групи в групи, жорсткий регламент життя дітей і діяльності персоналу. Внаслідок чого діти-сироти не готові до реального життя за стінами інтернату, дитячого будинку, не знають елементарних ре-

чей – як готувати їжу, заробляти й правильно витратити гроші, здійснювати придбання, ефективно спілкуватися з друзями тощо. Проте, найбільша проблема полягає в тому, що вони залишаються надзвичайно самотніми, поряд з ними немає жодної надійної людини, до якої вони могли б звернутися за допомогою. Залишаючись без підтримки, житла, роботи та необхідних життєвих навичок, маючи несформоване почуття прихильності, дещо викривлене розуміння родинних цінностей, підлітки дуже часто потрапляють в ситуації сімейних негараздів, мають труднощі у працевлаштуванні, отриманні житла, відстоюванні власних прав.

За статистикою Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту в Україні майже 98 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Із них 26 тисяч дітей у віці від народження до 18 років не забезпечені сімейним вихованням та перебувають в закладах освіти, охорони здоров'я та управління праці і соціальної політики Украї-

ни [4, с. 5]. Так, у Законі України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13.01.2005 № 2342-ІУ однією з основних засад державної політики визначено створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання у сім’ї (ст. 3). У статті 6 цього ж Закону передбачено, що за умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування повинен вжити вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім’ї громадян України – на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім’ї, дитячі будинки сімейного типу. При цьому влаштування дитини до закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не позбавляє органи опіки та піклування за місцем походження та за місцеперебуванням дитини від обов’язку продовжувати діяльність щодо реалізації права цієї дитини на сімейне виховання (ст. 6). Отже, у статті 6 і визначено пріоритетні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – це усиновлення, опіка/піклування, прийомна сім’я та дитячий будинок сімейного типу [4, с. 7].

Проте, на державному рівні при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейних форм виховання значні труднощі виникають із влаштуванням дітей підліткового та юнацького віку (11–18 років). Громадяни, які бажають прийняти на виховання дітей, віддають перевагу дітям віком від народження до 5-ти років, рідше до 10 років. Діючі форми сімейного влаштування осиротілих дітей сьогодні не готові задовольнити потреби дітей саме старшого віку. Тому нагальною потребою є **розвиток наставництва**

як альтернативної форми допомоги дітям, особливо, підліткового віку, що забезпечить пошук та підготовку значущої, авторитетної людини, друга для кожної дитини, які стануть для них наставниками у житті. Саме цією людиною може стати наставник з числа студентів-волонтерів або окремих громадян – добровольців.

Формулювання мети статті. Мета дослідження полягає у розкритті сутності й змісту поняття «наставництва» як ресурсу соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Для того, щоб глибоко зрозуміти поняття «наставництво», необхідно простежити дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які знаходяться у складних життєвих обставинах.

На сучасному етапі достатньо вивчені теоретичні засади соціального сирітства, технології роботи педагогів, вихователів, сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у працях Т.Ф. Алексєєнко, О.В. Безпалько, Л.С. Волинець, І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової, Т.Л. Лях, І.В. Манохіної, Ю.Й. Поліщука, Л.М. Шипіциної та ін.

Наставництво як альтернативна форма допомоги дітям, особливо, підліткового віку, що забезпечить пошук та підготовку значущої, авторитетної людини, друга для кожної дитини, які стануть для них наставниками у житті є предметом дослідження зарубіжних і вітчизняних педагогів, психологів. Так, у працях О.М. Алтинцевої, І.Т. Баранової, Н.А. Залигіної, А.П. Лаврович висвітлюються питання організації й технології постінтернатного супроводу дітей-сиріт, указується провідна роль наставника дітей-сиріт.

Відомо, що чергове зацікавлення наставництвом випадає на період 1980-90-і роки разом з працями Д. Меггінсона (D. Megginson), Д. Клаттербака (D. Clutterbuck), Е. Парслоу (E. Parsloe) та ін. До цього періоду належить і поява термінологічної плутанини, у результаті якої популярні дефініції «наставництво», «менторинг», «коучинг», «навчання дорослих» тощо стали вживатися як взаємозамінні. У результаті різними словами називалось одне й те ж саме, а одним і тим же словом – різне. Розглянемо більш детально цей аспект.

У науковому плані *наставництво* як форма і технологія соціально-педагогічної діяльності представлена слабо, однак вона широко використовується на практиці, тому і отримала позитивний резонанс. Наявність «свого» дорослого, який би супроводжував дитину-сироту у закладі інтернатного типу і під час його професійного навчання чи працевлаштування є важливим моментом підготовки до самостійного життя та післяінтернатного супроводу. Такого дорослого в одних джерелах називають куратором, в інших – наставником, громадською довіреною особою, шефом тощо. Загальне значення терміна «наставник» – це вчитель, керівник, помічник.

Аналіз публікацій засвідчив, що науковцями активно обговорюється проблема використання різних соціально-педагогічних технологій у вихованні, розвитку й навчанні дітей-сиріт й дітей, які залишились без батьківського піклування, але відчувається потреба у розробці нових вагомих технологій у соціально-педагогічній роботі з підлітками.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Зазначимо, що для здійснення професійної діяльності потрібне

повноцінне ресурсне забезпечення. Тлумачний словник трактує ресурси як запаси чого-небудь, які можна використати у разі потреби. У Енциклопедії для фахівців соціальної сфери ресурси розглядаються як джерела та передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна використати за наявних технологій та соціально-економічних відносин [2, с. 172-173].

Відомо, що у соціально-педагогічній роботі виокремлюють внутрішні та зовнішні ресурси. До внутрішніх належить соціально-психологічна характеристика людини, з якою безпосередньо працює фахівець (соціальний педагог, психолог тощо): особливості психічних пізнавальних процесів особистості (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви); прояви емоційно-вольових процесів і психічних станів; особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви); показники освітнього рівня людини; професійні та соціальні уміння і навички, якими вона володіє.

Оскільки соціально-педагогічна робота пов'язана з використанням психологічних, педагогічних, управлінських методів і прийомів, зовнішні ресурси розглядають як сукупність можливостей для розв'язання індивідуальних і соціальних проблем, які можуть бути залучені як спеціалістом, так і клієнтом. До зовнішніх ресурсів відносимо матеріальні, людські, інституційні, інформаційні, технологічні. Виокремимо технологічні ресурси соціально-педагогічної роботи як сукупність форм, методів і прийомів, які застосовують соціальні служби, спеціалісти й волонтери з метою задоволення потреб або вирішення проблем окремих осіб чи соціальних груп. З огляду на предмет дослідження, у

практичній соціально-педагогічній роботі найчастіше застосовують прикладні технології соціального опікуєнства, патронажу, супроводу тощо, тож наставництво можна розглядати як відповідний ресурс цього явища.

Зрозуміло, що поняття наставництва є відносно новим поняттям у теорії загальної та соціальної педагогіки. Трактуювання дефініції «наставництво», «наставник» має різний зміст згідно об'єкту педагогічного впливу, але змістова характеристика має багато що спільного. Розглянемо деякі аспекти трактування. Хоча наставництво і походить з Давньої Греції, воно і сьогодні є надзвичайно потужним інструментом допомоги людям будь-якого віку. У багатьох державах світу наставництво вже міцно укоренилося. Усе більше зарубіжних компаній та університетів користуються цим способом взаємодії та передачі інформації.

Серед різних форм підтримки дитини, яка знаходиться у складній життєвій ситуації, інноваційним вважається наставництво – певна форма поведінки, яка зосереджується на впливові однієї людини на іншу з метою її розвитку, корекції; процес, коли одна людина пропонує допомогу, підтримку, власні поради, психолого-педагогічний супровід з метою навчання, активної соціалізації, профорієнтації, успішної адаптації до умов соціального оточення тощо, іншій людині, в нашому випадку, дитині-сироті чи дитині, яка залишилася без батьківського піклування.

Слово «наставництво» походить від англійського слова «mentor», що означає «наставник». Ментором звали героя древньогрецької міфології, який славився тим, що був мудрим порадиником та користувався всезагальною довірою. Донедавна це слово зберігало

своє значення. Саме його часто використовували політики, спортсмени, актори та інші люди для характеристики людини, яка впливала на них на різних етапах кар'єри.

Ключовими фігурами у цьому процесі виступають наставник та дитина-сирота. Звернімося до визначення поняття наставника. Нам імпонує точка зору дослідниці О.М. Алтинцевої про те, що наставник – це референтна (значуща та цінна для іншої людини, як взіреть для наслідування) доросла людина, що виявила бажання присвятити свій час, знання й сили дитині-сироті, яка створює умови для її повноцінного розвитку, виконує важливі функції консультанта, друга, старшого товариша та здійснила відповідну підготовку до цієї діяльності [1, с. 1].

Очевидно, що наставником може бути людина, якій сирота довіряє. На наш погляд, у якості наставника може виступити, з одного боку, педагог або фахівець з соціальної роботи, з яким випускник безпосередньо взаємодіє у закладі інтернатного типу, закладах професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої освіти, територіальному центрі соціального обслуговування населення, з іншого – людина без фахової освіти, яка входить у контактну мережу молодшої людини (родич, друг, колега, сусіда).

На думку І.М. Сацюк, наставник – це людина, яка стає для дитини значущою особистістю, присвячує їй свій час, знання, уміння, досвід та життєві сили. Це людина, яка буде віддавати достатньо часу, мотивації й енергії для допомоги дитині, як приклад для наслідування і просто як старший друг, порадижник [4, с. 10]. Роль наставника у житті дитини-сироти є першорядною й **полягає** у забезпеченні підтримки і створенні умов для розвитку дитини, її мотивації до успішної життєдіяль-

ності; формуванні довірливих відносин з дитиною, а також стимулюванні її до правильного життєвого вибору.

З огляду на вищезазначене, мета діяльності наставника – сприяти підготовці дитини до самостійного життя, до успішної адаптації в суспільстві. Завданням наставника є: формування емоційно-значущих, стабільних та довготривалих стосунків у житті дитини-сироти, підтримувати і розвивати позитивні цінності та культурну спадщину дитини; допомагати дитині розвинути свій потенціал та розкрити свої сильні сторони; сприяти у визначенні дитиною (зокрема, підлітком) власних індивідуальних цілей та шляхів їх досягнення; здійснювати передачу знань та досвіду дитині, стимулюючи її правильний життєвий вибір, підтримуючи успіхи у навчанні, підвищуючи самооцінку; сприяти формуванню у дитини (особливо, підлітка) навичок самостійного життя.

Відомо, що у світовій практиці найголовнішою ознакою волонтерства є те, що доброволець частину свого вільного часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок „згори”) витрачає на виконання діяльності, яка приносить користь людям, суспільству та йому особисто. **Окрім поняття волонтерства, в останній час з'явилося і нове поняття: наставництво.** Наставник – це людина, яка стає для дитини значущою особистістю, присвячує їй свій час, знання та сили. Це людина, яка буде віддавати достатньо часу і зусиль для допомоги дитині, як приклад для наслідування і просто як друг. Процес наставництва є успішним для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як з точки зору досягнення короткотермінових цілей (зосередження на наданні необхідної допомоги дитині на певний час), так і довготермінових

цілей (підтримка дитини упродовж життя) [4, с. 8].

З огляду на сказане, до вивчення проблеми наставників дітей-сиріт і дітей без батьківського піклування, їх підготовки під час аудиторних і позааудиторних занять, у позанавчальний час долучаються студенти спеціальностей „Корекційна освіта”, „Психологія”, члени громадського об'єднання університету – Центру соціальних ініціатив і волонтерства Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара [3, с. 227–238]. Залучення волонтерів допомагає охопити більшу кількість підлітків на базі цієї структури. Крім того, ця робота дозволяє розвиватися і самим студентам, адже саме тут вони мають можливість познайомитися з новими методиками і технологіями, набутися фахові знання зі спеціальності, напрацювати навички спілкування з підлітками та молоддю.

У структурі роботи волонтерського центру – тренінги з розвитку життєвої та соціальної компетентності вихованців закладів інтернатного типу, проблеми наставництва для дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, для студентів-волонтерів. На цих заняттях є можливість опрацювати теми: як проводити інформаційні зустрічі та залучати потенційних наставників, як здійснювати роботу з підготовки дітей до появи в їх житті наставника, в який спосіб, базуючись на потребах дитини та ресурсах наставника, здійснювати взаємодобір пари наставник-дитина, як вести роботу з підтримки та особистого розвитку наставників і їх мотивації, а також, яким чином забезпечити комфортну та ефективну взаємодію наставників та дітей, враховуючи їх особливості, інтереси та потреби дитини. Студенти-волонтери, учасники тренінгів [4], пройшовши навчання,

мають необхідні знання та навички для розвитку й підтримки наставництва. Далі повинен бути наступний етап у технології наставництва – взаємодобір наставників для дітей, які перебувають у закладах інтернатного типу. Цю роботу мають здійснювати кваліфіковані фахівці з громадської організації, представники соціального проекту тощо.

Позитивним моментом є те, що зважаючи на невелику різницю у віці між студентами-волонтерами і підлітками – учасниками спілкування й взаємодії, є більша ймовірність засвоєння корисної інформації й створення доброзичливої, емоційно врівноваженої атмосфери та стилю взаємодії.

Звичайно, така діяльність добровольців потребує не лише бажання та наявності вільного часу, а й певних знань з психології, соціальної та загальної педагогіки, юриспруденції, дефектології тощо; волонтери повинні володіти навичками ефективного спілкування з підлітками, знайомитись із кращим досвідом роботи волонтерів України та зарубіжжя.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результативність проведеної волонтерським центром роботи із залучення студентів до наставництва, до організації роботи щодо формування життєвої та соціальної компетентності вихованців дитячих будинків м. Дніпропетровська, помітна: участь підлітків у різних формах роботи, організованих волонтерами-наставниками, дозволила їм розширити і поглибити знання з різних сфер практики; переглянути систему цінностей; підвищити рівень відповідальності за власну поведінку і власне життя; переконатися у необхідності участі у соціально-педагогічних та психологічних тренінгах; почуватися впевнено у будь-яких життєвих ситуаціях, оптимально адаптуватися до нових умов життя після залишення закладу інтернатного типу.

Проблема адаптації дитини-сироти та дитини, яка залишилась без батьківського піклування, до нових умов взаємодії з наставником може стати темою подальшого наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алтынцева Е.Н. Наставничество как технология постинтернатного сопровождения детей-сирот. [Електронний ресурс] – Режим доступу // <http://elib.bspu.unibel.by/bitstream/doc/1534/1/статья%20алтынцевой%20в%20АиВ.pdf>.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
3. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навч.-метод. посібник / За ред. Т.Л. Лях; авт.- кол. З.П. Бондаренко, Т.В. Журавель, Т.Л. Лях та ін. – К. : Версо-04, 2013. – 288 с.
4. Тренінговий курс «Підготовка наставників для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» / Укладачі Ю. Удовенко, В. Ейдемільер, О. Смаль, І. Сацюк [та ін.] – К. : Вид-во Проект Наставництва «Одна Надія», 2013. – 78 с.